

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20284> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Ladan, Rudolph

Title: Gezondheidszorg in Leiden in de late middeleeuwen

Issue Date: 2012-12-12

Bijlagen

Bijlage 1 Mortaliteitscrises in Leiden, 1395-1610

Deze bijlage geeft een overzicht van de jaren met pieksterfte in de vijftiende en zestiende eeuw, met een mogelijke verklaring voor elke mortaliteitscrisis op basis van de in hoofdstuk 2 verantwoorde bronnen en methode. De resultaten van de analyse uit deze bijlage zijn in dat hoofdstuk opgenomen in de paragraaf ‘Mortaliteitscrises in Leiden, 1395-1610’. De periode ‘vijftiende en zestiende eeuw’ is ruim genomen, om de epidemie van 1399-1400 en het complex peestjaren van 1599-1604 in het onderzoek te kunnen betrekken.

Naast epidemische ziekten nemen we ook hongersnood (duurte jaren) en oorlogshandelingen in beschouwing als mogelijke verklaringen voor verhoogde sterfte. In de literatuur geïdentificeerde duurte jaren volgen hier, met extreme prijsstijgingen van graan in de cursief gedrukte jaren: 1409, 1416-1417, 1421, 1427-1428, 1437-1439, 1447, 1457, 1460, 1481-1483, 1491-1493, 1502, 1519-1522, 1527, begin jaren dertig (vooral 1530), 1545, 1547-1552, 1554-1557, 1565, 1567, 1569-1573, 1587-1588 en de tweede helft van de jaren negentig van de zestiende eeuw.¹ Jaren waarin de Leidse bevolking direct betrokken was bij oorlogshandelingen op enige schaal waren: 1407, 1408, 1417 (krijgstochten), 1420 (beleg), 1426 (krijgstocht), 1445 (partijstrijd in de stad), 1456 (krijgstocht), 1481 (partijstrijd in de stad, beleg, krijgstocht), 1488-1492 (burgeroorlog, verschillende krijgstochten), begin zestiende eeuw (conflicten met Gelre) en de beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog, en dan vooral de jaren 1573-1574 met het beleg van Leiden.²

1399-1400

In oktober 1398 noteerde de schrijver van het memorieboek van de Pancras enkele sterfgevallen als gevolg van pest. Het aantal overleden begunstigers (*fautores*) bedroeg 21 in 1399 en 18 in 1400. Beide waarden lagen meer dan 50% boven het negenjaars voortschrijdend gemiddelde. Dit negenjaars voortschrijdend gemiddelde wordt in deze bijlage verder aangeduid met *trend*. In beide jaren noemde het *Memoriale* pest of ‘pestilentielle’ ziekte als doodsoorzaak en concentreerde de sterfte zich in september-oktober.³ Het aantal uitgegeven graven in de St. Pieterskerk liep op van 10 in 1398/99 via 20 in 1399/00 naar 30 in 1400/01, om in de drie jaren daarna terug te vallen naar 4, 5 en 14.⁴ In de jaren 1399-1400 heerste zonder twijfel een pest-epidemie.

1405, 1409

In 1405 steeg het aantal overleden *fautores* naar 11, en kwam daarmee precies op het niveau van 20% boven de trend. Van bijzondere omstandigheden blijkt niet. De pieksterfte in 1409, 16 *fautores*, was verspreid over het hele jaar. Daardoor lijkt pest als oorzaak uitgesloten. In 1409/10 was het aantal uitgegeven graven in de St. Pieterskerk met 7 eerder laag dan hoog. 1409 was een duurtejaar. Een betere verklaring dan hongersnood in 1409 is er vooralsnog niet, hoewel de aangenomen hoge sociale status van de *fautores* hiermee strijdig lijkt te zijn.

1411

De pieksterfte in 1411, 38 overleden *fautores* (ruim boven de +50%-norm), kon De Boer niet op conto van de pest schrijven omdat het memorieboek geen enkele vermelding van de aard van de sterfte deed. Wel viel de pieksterfte weer in de maanden september en oktober.⁵

De rekening van het St. Catharinagasthuis over 1411/12 geeft aanvullende informatie. Het ziekenhuis ontving in dat jaar 48 legaten (tegen gemiddeld 12,2 over 1401/02-1419/20) en er werden 70 graven op het kerkhof van het Catharinagasthuis gedolven, tegen gemiddeld 28,8 per jaar in 1401/02-1406/07 en 1412/13-1419/20. Het is een beeld van ernstige sterfte. Het gasthuis nam in de zomer van 1411 een extra kracht aan '*doet starf*' (= toen er grote sterfte was).⁶ Veel zieken en sterfgevallen in het gasthuis, concentratie van de sterfte in september en oktober, extra personeel en vermelding van 'sterfte' nemen alle twijfel weg. Pest moet de oorzaak van deze mortaliteitscrisis in 1411 zijn geweest.

1415

In 1415 was er een duidelijke (+20%), maar niet bijzonder hoge piek in het aantal overleden *fautores*: 15 sterfgevallen, waarvan 6 in oktober-november 1415. Die piek werd gevolgd door een aanzienlijk aantal legaten (24 of 25) aan het Catharinagasthuis en een hoog aantal graven (50) op het kerkhof van het gasthuis in 1416/17, net zoveel als in het ernstige pestjaar 1450. De aanwijzingen voor pest zijn niet sterk, wel waren 1416 en 1417 duurtejaren. De pieken bij het gasthuis in 1416/17 zijn daarmee wellicht verklaard, het hoge aantal overleden *fautores* in 1415 niet.

1420

In 1419 was de sterfte al verhoogd (13), om in 1420, met 24 overleden *fautores*, duidelijk te pieken (+50%); 24 doden was 3,3 keer het gemiddelde over de jaren 1412-1425. Deze uitschieter werd door De Boer in verband gebracht met de Hoekse en Kabeljauwse twisten en het beleg van Leiden van dat jaar.⁷

De oorlogshandelingen kunnen enige invloed hebben gehad. In juli 1420, tijdens het beleg, overleed een begunstiger van de St. Pancraskerk doordat hij een steen op zijn hoofd kreeg.⁸ De grote sterfte, met 14 van de 23 dateerbare sterfgevallen, viel echter in de klassieke pestmaanden augustus tot en met oktober. Daardoor valt het beleg weg als verklaring. Het beleg begon op 21 juni 1420, in augustus werd een wapenstilstand gesloten, gevolgd door de overgave van

de stad op 17 augustus 1420.⁹ In augustus overleden 3, in september 7 en in oktober 4 *fautores*, de meeste dus ná de overgave. De voorwaarden voor de overgave waren vrij gunstig, van hoge voedselprijzen blijkt in 1420 niets, zodat het onwaarschijnlijk is dat de sterfte na augustus veroorzaakt werd door oorlogshandelingen of hongersnood. Het is evenmin aannemelijk dat de sterfte in september en oktober te wijten was aan gewonde inwoners van Leiden die pas in die maanden overleden.

In 1420/21 werden 75 doden op het kerkhof van het Catharinagasthuis begraven, 2,2 keer zoveel als het gemiddelde over 1412-1425. De 75 begrafenissen op het gasthuiskerkhof komen zelfs nog uit boven de 70 begrafenissen tijdens de epidemie van 1411. Zowel de stedelijke bovenlaag als de armen werden dus getroffen, wat veel meer in de richting van een epidemie wijst dan op oorlogshandelingen of hongersnood. De conclusie is dat ook in 1420 de (meeste) slachtoffers te wijten waren aan een pestepidemie.

1425-1427

Het aantal overleden *fautores* steeg via 13 in 1425 naar 17 in 1426, en bleef in 1427 met 14 ook nog hoog. De sterfte steeg in 1426 en 1427 naar waarden van +50% boven de trend. Het memorieboek noemt pest als doodsoorzaak in januari 1426 (één sterfgeval) en een aantal keren in oktober 1426.¹⁰ Het aantal legaten voor het St. Catharinagasthuis steeg niet (15 in 1426/27). We beschouwen 1426 en 1427 als pestjaren.

Overigens biedt de sterftepiek 1426-1427 een mooi voorbeeld dat voorzichtigheid steeds geboden blijft bij de interpretatie van de getallenreeksen. Het gaat om het aantal graven dat elk jaar in de St. Pieterskerk werd uitgegeven. In 1398/99 werden 10 graven klaar gemaakt. In de pestjaren 1399/00 en 1400/01 steeg dat aantal naar 20 respectievelijk 30. In een aantal jaren tussen 1401 en 1417 schommelde het aantal uitgegeven graven in de Pieterskerk tussen de 4 en 19 per jaar. Dan is er opeens een hoge piek. In 1426/27 werden er maar liefst 75 graven uitgegeven, om in de twee jaar daarna terug te zakken naar 12 en 13.¹¹ Echter, de sprong naar 75 nieuwe graven in de Pieterskerk is niet alleen aan de epidemie van dat jaar te wijten. In 1426 werden nieuwe bouwdelen van de kerk opgeleverd, waardoor opeens veel meer ruimte voor het uitgeven van graven binnen de kerk ontstond.¹² Het in de tijd samenvallen van pest en het beschikbaar komen van meer graven maakt dat we de zeer hoge waarde 75 niet in haar geheel mogen toerekenen aan de pest.

1433

In de jaren 1432 en 1433 was sprake van verhoogde sterfte in de stad. Zowel het aantal overleden *fautores* (12 in 1432, 13 in 1433) als de aankoop van doodkisten door het St. Catharinagasthuis (1434/35) wijzen in die richting. Het aantal overleden *fautores* lag in 1433 boven de +50%-norm. De sterfte is niet aantoonbaar aan de hand van het aantal geëffectueerde testamenten uit 1432/33. Ook vermelden de memorieboeken geen pest als doodsoorzaak in de eerste helft van de jaren dertig. De sterfte onder de *fautores* was zowel in 1432 als in 1433 over het hele jaar gespreid. Deze sterftepiek heeft een onbekende oorzaak.

1439

De jaren 1438-1439 waren in de gehele Nederlanden zware pestjaren, die aansloten op de ernstige duurtecrisis van 1437-1439. Het aantal overleden *fautores* steeg in 1439 naar 30 (+50%), terwijl het gemiddelde aantal over 1427 tot en met 1449 (1439 niet meegerekend) 6,2 bedroeg. De sterfte bereikte haar hoogtepunt in augustus, september en oktober 1439 en het memorieboek noemde pest als doodsoorzaak in juni en augustus van dat jaar. Het Catharinagasthuis ontving in 1439/40 geld uit 30 testamenten, tegen 8 in 1440/41 en 12 in 1441/42, en kocht in 1439/40 ook beduidend meer doodkisten, 55 stuks, dan in enkele andere jaren rond 1439. Pest was de oorzaak van deze mortaliteitscrisis.

TABEL B1 Indicatie sterfte rond 1439

Jaar	Begunstigers	Testamenten	Gekochte doodskisten
1428	9		
1429	6		
1430	7		
1431	4		
1432	12	8	26
1433	13		
1434	8		38
1435	7	17	18
1436	7	10	19
1437	4		
1438	4		
1439	30	30	55
1440	2	8	23
1441	4	12	8

1450-1451

De volgende mortaliteitscrisis trof de stad in 1450 en 1451. In 1449 steeg het aantal overleden begunstigers boven de +20-norm. Vijftien *fautores* overleden in 1450, tegen gemiddeld 4,1 in de jaren 1440 tot en met 1466. Ook het aantal overleden *fautores* in 1451 was met 10 nog hoog (beide jaren +50%). Het memorieboek vermeldt als doodsoorzaken pest en 'pestilentielle ziekte' in juni, oktober en november 1450.¹³ Een piek in het najaar was er niet, juni was de maand met de grootste sterfte. 1450 was een pestjaar.

TABEL B2 Indicatie sterfte rond 1450

Jaar	Begunstigers	Testamenten	Graven
1448	4	16	13
1449	7	24	25
1450	15	56	40
1451	10	–	–
1452	5	37	25
1453	1	47	35
1454	0	53	15
1455	0	–	–
1456	0	–	–
1457	7	–	–
1458	3	–	48
1459	3	–	26
1460	7	–	–

1457

De testamenten geven een beeld van verhoogde sterfte in de eerste helft van de jaren vijftig, dat niet terugkomt in de statistiek van de gedolven graven op het kerkhof van het Catharinagasthuis. In de reeks overleden begunstigers van de Pancraskerk wijkt het jaar 1457 meer dan 50% af van de trend. In november 1457 overleed een priester van de Pancraskerk aan de pest.¹⁴ De sterftepiek van 1457 was te wijten aan pest.

1460

In 1460 overleden zeven *fautores*, waarmee de sterfte onder deze groep de trend met +50% oversteeg. In 1460 overleed volgens het memorieboek een vrouw aan de pest.¹⁵ Deze sterftepiek schrijven we toe aan pest.

1467

Alle gegevens wijzen in de richting van een ernstige epidemie. Bij de helft van de in 1467 overleden 14 *fautores* (een ruime overschrijding van de +50%-norm) werd pest als doodsoorzaak gegeven. Het Catharinagasthuis ontving in 1467/68 geld uit 120 testamenten, tegen 34 het jaar daarvoor. Het aantal graven op het kerkhof van het gasthuis sprong van 28 naar 81. Het gasthuis nam tijdens de epidemie van 1467 twee mannen extra aan, om in het pesthuis voor de zieken te zorgen.¹⁶ De sterftepiek van 1467 was te wijten aan pest.

1472

In 1472 overleden 15 *fautores* tegen gemiddeld 4,7 in de periode 1468-1482. Dit aantal van 15 is vergelijkbaar met dat van de zware pestjaren 1467 (14) en 1483-1484 (13 en 9). Het memorieboek noemt geen doodsoorzaken. Tegen pest als verklaring pleit dat de sterfte eerder geconcentreerd was in het voorjaar dan in het najaar, met 10 doden van januari tot en met juni en 5 doden in de tweede helft van 1472.¹⁷ De andere seriële bron voor dit jaar, de testamentenreeks van de Heilige Geest, laat geen piek zien. Het weeshuis ontving in 1471/72 en de twee daaropvolgende boekjaren steeds tien legaten, tegen gemiddeld 12 over 1466-1482. Noordegraaf en Valk noemen enkel Amsterdam met pest in 1471.¹⁸ Volgens de doorgaans betrouwbare kroniekschrijver Velius (1572-1630) heerste in Hoorn in 1472 pest.¹⁹ Ook in het Brabantse Diest heerste in 1472 pest.²⁰ De eerste helft van de jaren zeventig van de vijftiende eeuw was geen tijd van duurte en voedselschaarste.²¹ De pieksterfte in 1472 onder de *fautores* is een mysterie, niet te verklaren uit pest of een andere ziekte, hongers of oorlogshandelingen.

1483-1484

In verschillende Hollandse steden heerste in deze jaren pest.²² In Leiden stierven in de jaren 1483 en 1484 achtereenvolgens 13 en 9 *fautores* en werden aan het Catharinagasthuis in 1483/84 87 en in 1484/85 140 legaten vermaakt. De epidemie volgde op enkele jaren (1481-1483) met grote voedselschaarste.²³

Een overzicht van overleden patiënten in het Catharinagasthuis in de kalenderjaren 1475 tot en met 1492 werpt licht op deze meerjarige epidemie.²⁴ Tabel B3 laat zien dat al in 1481 en 1482 de sterfte in het gasthuis fors opliep. Mogelijk zien we hier de invloed van de voedselschaarste. In de jaren 1475-1480 bedroeg het aantal sterfgevallen tussen de 30 en 37, gemiddeld 32,3. In 1481 steeg het naar 53, in 1482 naar 78 en tijdens de epidemie in 1483 en 1484 bedroeg het 103 en 101. In 1485 viel het aantal terug naar 24. Van 1485 tot en met 1491 schommelde het tussen de 13 en 27, gemiddeld 21,1. In 1492 steeg het naar 64, in de aanloop naar de pestepidemie van 1493-1494. Het aantal graven op het gasthuiskerkhof steeg zelfs naar waarden van 115 in 1483 en 103 in 1484.

TABEL B3 Overlijdens in het Catharinagasthuis per maand, 1480-1485

Jaar	Totaal	Jan	Feb	Mrt	Apr	Mei	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec
1480	30	2	3	1	3	5	3	4	2	0	3	2	2
1481	53	7	3	6	2	5	7	0	4	4	4	6	5
1482	78	3	3	8	4	6	4	0	12	14	14	9	1
1483	103	3	18	1	8	12	9	8	2	11	8	15	8
1484	101	2	5	8	4	9	5	17	12	16	14	6	3
1485	24	2	7	3	1	1	2	1	2	1	1	1	2

Uit het maanden-overzicht (zie tabel B3) van de piekjaren 1483 en 1484, met de omliggende jaren 1480-1482 en 1485, blijkt dat de hogere sterfte in 1481 zich door het hele jaar heen manifes-

terde. De oplopende sterfte in 1482 concentreerde zich daarentegen in de maanden augustus, september en oktober, de klassieke pestmaanden. De verhoogde sterfte in 1483 was verspreid over het gehele jaar, met meer dan tien doden per maand in februari, mei, september en oktober 1483.²⁵ In dit jaar kan een hongersnood mede een rol hebben gespeeld. In 1484 sprongen de maanden juli, augustus, september en oktober er uit, zodat dat jaar weer het klassieke sterftepatroon van pestjaren te zien gaf. De pest heerste in het najaar van 1482, maakte gedurende het hele jaar 1483 veel slachtoffers en vlamde in het najaar van 1484 op. Eind 1484 viel de sterfte terug naar normale waarden.

1492-1494

Alle series (legaten, overleden *fautores* en graven in het gasthuis) wijzen op pieksterfte in deze jaren. Dat het inderdaad pest was, blijkt uit de vermeldingen van deze ziekte als doodsoorzaak in het memorieboek van de St. Pancraskerk.²⁶ De achtereenvolgens in 1492-1493-1494 overleden aantallen *fautores* (7-6-7) waren in absolute aantallen niet hoog, maar waren wel het dubbele van het gemiddelde van 2,9 over de periode 1485-1503. De jaren 1492 en 1494 overstegen met +50% de trend en 1493 met +20%. De aantallen testamenten ten gunste van het Catharinagasthuis kwamen, na een al enigszins verhoogde waarde van 70 in 1492, zowel in 1493 als 1494 boven de honderd uit (en overstegen in 1493 en 1494 de trend met meer dan 50%). De statistiek van de graven en overlijdens in het Catharinagasthuis piekte in 1492 en de graven waren na een uitschieter in 1493 in 1494 al weer op weg naar een normale waarde (in 1492 en 1493 +50% en in 1494 +20% boven de trend). In ieder geval in juli 1494 maakte de pest nog slachtoffers. De pestepidemie heeft van 1492 tot in 1494 geheerst. De epidemie volgde op enkele jaren (1491-1493) met grote voedselschaarste.²⁷

1500

In 1500 laat zowel de reeks overleden begunstigers van de Pancraskerk als de reeks geëffectueerde testamenten ten gunste van het Catharinagasthuis een piek zien, van +50% respectievelijk +20% boven de trend. Het memorieboek van de Pancraskerk noemde in 1500 drie keer een doodsoorzaak, maar in geen van die gevallen is dat pest of een epidemische ziekte; de sterfte vond bovendien gespreid over het jaar plaats. We kunnen die pieksterfte in 1500 onder de begunstigers van de Pancraskerk dus niet aan pest toerekenen. In tegenstelling tot beide bovenstaande reeksen, geeft de serie begrafenissen op het kerkhof van het St. Catharinagasthuis een normale waarde (22) in 1500 en evenmin een piek in het jaar daarvoor of daarna. Ook de reeks geëffectueerde testamenten ten gunste van het weeshuis vertoont geen piek. Kortom, de grootste sterfte in 1500 vond plaats onder de kleine bovenlaag van de begunstigers van de Pancras en in mindere mate onder de grotere groep van erflaters van het St. Catharinagasthuis. De sterfte zien we niet terug in het aantal begrafenissen op het gasthuiskerkhof.

In hoofdstuk 2 beschreven we de eerste gevallen van syfilis in Leiden rond 1500 en de reactie van de Leidse gezondheidszorg. Kan syfilis de mortaliteitscrisis hebben veroorzaakt? De aantoonbare aanwezigheid van syfilispatiënten in het gasthuis zou eerder een piek in de reeks begrafenissen op het gasthuiskerkhof doen verwachten.²⁸ Maar was de groep syfilispatiënten daarvoor wel groot genoeg? In 1502/03 overleden vijf van de 15 in het gasthuis opgenomen

syfilislijders. Dat was absoluut gezien geen hoog aantal. Het aantal begrafenissen op het gasthuiskerkhof was dat jaar 22. In pestjaren steeg dat naar rond de 60 (in 1493 en 1494), 70 (in 1509), en eerder zelfs ca. 110 (in de pestjaren 1483 en 1484). Syfilis was dus zeker niet de oorzaak van grote sterfte *in* het gasthuis.

Er was in 1500 in de stad dus verhoogde, onder de begunstigers van de Pancraskerk zelfs sterk verhoogde sterfte, maar die kunnen we niet eenduidig aan een bepaalde ziekte toeschrijven. Pest is niet aantoonbaar, maar het is mogelijk dat die in 1500 wel degelijk heerste. Vóór syfilis als veroorzaker van de geconstateerde pieksterfte pleit de snelle en krachtige reactie van de Leidse gezondheidszorg, met de investering in een pokmeester, een pokmoeder en de bouw van een pokhuis.²⁹ De 'normale' sterfte in het gasthuis is een argument tegen syfilis, zeker omdat het aantal doden door syfilis in het gasthuis in 1502/03 slechts vijf bedroeg. Kortom, de oorzaak van de sterftepiek in dit jaar staat niet vast, maar we kunnen niet uitsluiten dat syfilis (deels) de verhoogde sterfte veroorzaakte.

1504

De aantallen testamenten van het Catharinagasthuis (101) stegen naar hoge waarden in 1504/05 (+50% boven de trend). De *pondgelden* (zie tabel B4) piekten ook in 1504 (116), en vertoonden verhoogde waarden in 1505. De piek in 1504 vinden we niet in die mate terug in de testamentenreeks van het Heilige Geesthuis (26 in 1504/05). Die reeks piekt juist in 1505/06 (36), om in 1506/07 terug te vallen naar een normale waarde (10). De reeks overleden *fautores* geeft één sterfgeval in 1503, zes in 1504, in 1505 ook zes, in 1506 twee en in 1507 zeven. De waarden van 1505 en 1507 waren +20% boven de trend, de waarde van 1504 zelfs boven de +50%-norm. Het memorieboek van de Pancraskerk zwijgt over doodsoorzaken en de sterfte onder de *fautores* was niet geconcentreerd in bepaalde maanden. Het aantal begrafenissen op het kerkhof van het Catharinagasthuis is voor dit jaar niet bekend.

Het beeld is: een sterftecrisis in 1504, met enkele jaren van verhoogde sterfte daarna. We kunnen die sterfte niet toeschrijven aan pest, hongersnood of oorlogshandelingen. Gezien het ontbreken van andere oorzaken is het, net als in 1500, ook voor 1504 mogelijk dat syfilis de pieksterfte (deels) veroorzaakte.

1509

De reeks overleden *fautores* van de St. Pancras komt met 13 sterfgevallen voor een laatste keer boven de tien uit. Het gemiddelde over de jaren 1505 tot en met 1514, 1509 niet meegeteld, was 4,4. Grafiek 2.1 (in hoofdstuk 2) laat dat niet in volle hevigheid zien, maar uit alle andere bronnen komt de epidemie van 1509 als een verschrikkelijke sterftepiek te voorschijn. De belasting op erfenissen geeft de meeste extreme uitslag. De jaren 1504 en 1509 niet meegerekend, komt het gemiddelde op 31 belaste erfenissen per jaar, over de periode 1497-1509. In 1504 was dat met 116 aanslagen 3,7 keer zoveel en in 1509 met 229 belaste erfenissen zelfs 7 keer.

Deze trend komt terug bij de geëffectueerde testamenten voor het Catharinagasthuis. Het waren er 220, tegen gemiddeld 51,4 in dezelfde periode 1497-1508. De verhouding is hier minder extreem, maar nog steeds een voor deze reeks zeer hoge factor 4,3. Het Heilige Geesthuis ontving giften uit 62 testamenten in 1509, tegen 14,2 gemiddeld in 1497-1508. Dit is een factor

TABEL B4 50ste penning en pondgelden 1497-1509 (1501 ontbreekt)

Jaar	Aantal	Jaar	Aantal
1497	25	1504	116
1498	28	1505	66
1499	46	1506	49
1500	37	1507	46
1502	22	1508	22
1503	35	1509	229

4,4, wat overeenkomt met de testamentenreeks van het Catharinagasthuis.³⁰ Het aantal graven op het kerkhof van het Catharinagasthuis bedroeg 71, tegen gemiddeld 23,2 over 1497-1508.

De mortaliteitscrisis van 1509 was de eerste en naast 1574 de enige keer dat een eigentijdse bron absolute sterfteaantallen noemde. In 1514 inventariseerde het gewestelijke bestuur de financieel-economische positie van de Hollandse steden en het platteland, met als doel de draaglast voor de gewestelijke belastingen te bepalen. Leidse burgers die tijdens deze *Informacie* van 1514 door een grafelijke commissie werden gehoord, verklaarden dat in de Pancrasparochie 2500 mensen het slachtoffer waren geworden van de pestepidemie van 1509.³¹ Kan dat? De stadsrekening van 1508/09 geeft voor de hele stad 229 posten successiebelasting, waarvan er 80, dat is 34,9%, uit de St. Pancrasparochie komen.³² Stellen we arbitrair dat de 2500 doden in de Pancrasparochie ook 34,9% van de *totale* sterfte in de stad weerspiegelden, dan zou de totale sterfte in Leiden dus 7165 personen hebben bedragen. Rond 1480 woonden er ongeveer 14.000 mensen in Leiden en in 1514 een geschatte 13.640. Het lijkt niet aannemelijk dat in één piekjaar, hoe heftig de epidemie ook uit de reeksen naar voren komt, ongeveer 53% van alle inwoners aan de pest overleed. Met een geschatte sterfte van 40-60% aan de (builen)pest zou dan de hele bevolking aan die ziekte hebben geleden. Het aantal van 2500 was dus sterk overdreven. Het was ongetwijfeld bedoeld om de vertegenwoordigers van de graaf een slechte indruk van de Leidse fiscale draagkracht te geven en zo in het fiscale systeem voor een kleiner aandeel van de totale belastingssom te moeten opdraaien. Historisch-demografische berekeningen die uitgaan van die 2500 sterfgevallen zijn dan ook op drijfzand gebouwd.³³ Wel is evident dat de Leidse vertegenwoordigers verwezen naar een enorme sterfte in 1509, en dat gewestelijke ambtenaren uit het nabije Den Haag die herinnering deelden. Anders zou het noemen van een dergelijk groot aantal geen enkele zin hebben gehad.

De ernst van de epidemie was zo groot, dat de vraag opkomt welke ziekte in 1509 heeft geheerst. Was er misschien een andere ziekte dan pest in het spel? Een mogelijk verband kan worden gelegd met de grote overstromingen uit die periode. In 1508 was de Spaarndam bij Haarlem bezweken. De blankstaande polders kunnen geleid hebben tot een explosie van malaria. Daartegen pleit dat al in het najaar pest werd gemeld vanuit de richting Utrecht, met een klassiek patroon van de eerste gevallen in de laatste maanden van 1508 en een heftig doorzetten van de ziekte in de loop van 1509. Herkomst en patroon lijken te veel op eerdere pestepidemieën om een andere ziekte waarschijnlijk te achten. De reacties, zoals het verbod om bloed en pleisters van pestpatiënten in de grachten te gooien, geven ook de indruk dat de tijdgenoot

in deze epidemie pest herkende. Heeft de pest wellicht op grote schaal de sprong gemaakt van builenpest naar longpest, die een veel hogere mortaliteit had? De meest waarschijnlijke conclusie is toch dat het pest was, waarbij een buitengewoon virulente peststam of longpest voor het hoge aantal slachtoffers zorgde.

1514-1520

Al in 1514 steeg het aantal overleden fautores (7) +20% boven de trend. Op 28 april 1515 overleed een echtpaar aan de pest.³⁴ Op een onbekend moment vóór september 1515 werden de pestordonnanties afgekondigd en in september 1515 werden ten minste vier mensen beboet voor het overtreden van die ordonnanties.³⁵ Het weeshuis bracht in 1515/16 een aantal met pest besmette kinderen onder bij gastgezinnen.³⁶ De pestordonnanties en aanvullende maatregelen werden steeds opnieuw afgekondigd: in juli 1516, september 1517, juni 1518, september 1518, december 1518 en in mei 1519.³⁷ Afgaande op het uitvaardigen van de ordonnanties zou de pest dus van voorjaar 1515 tot in de eerste helft van 1519 onafgebroken hebben geheerst. De testamentenreeks van het Catharinagasthuis laat een duidelijke piek in 1518/19 zien, met verhoogde sterfte in 1516/17 en, zij het in mindere mate, in 1517/18 en 1519/20. De testamentenreeks van het Heilige Geesthuis laat ook een piek in 1518/19 zien. De gedolven graven op het kerkhof van het Catharinagasthuis hebben oplopende aantallen vanaf 23 in 1514/15 tot een piek van 78 graven in 1518/19. De *fautores* laten echter juist een piek (8 doden) in 1515 zien, voorafgegaan door eveneens hoge sterfte in 1514 (7) en in mindere mate in 1517 tot en met 1519.

De conclusie is dat de pest ongeveer zeven jaar endemisch in de stad heeft geheerst. Het weeshuis bracht onafgebroken van 1515/16 tot 1522/23 kinderen die aan pest leden onder in gastgezinnen.³⁸ De situatie in de stad werd nog verergerd door de zeer hoge graanprijzen in de jaren 1519-1522.³⁹ In 1515 en 1518 was sprake van ernstige sterfte (+50%) door de pest.

1524-1526

In 1524 overleden 6 begunstigers van de Pancraskerk, dat was +50% boven de trend. In 1525 werd er druk begraven op het kerkhof van het Catharinagasthuis (+20%). De pieksterfte van 1526 komt ondubbelzinnig naar voren uit de testamentenreeksen van zowel het Catharinagasthuis (+50%) als het weeshuis en uit de gedolven graven op het kerkhof van het gasthuis (+50%).

Vanaf 1525 heerste er evident pest in de stad. Leidenaar Gerijt Reyer Garbrantsz kwam omstreeks 29 juni 1525 ziek uit Leeuwarden naar Leiden en overleed binnen enkele dagen aan de 'heete ziekte ofte pestelencie'. De burenen wisten niet dat hij aan pest leed en waren bij Gerijt op ziekenbezoek gegaan. Enkele burenen kregen na dat bezoek aan Gerijt zelf pest en overleden.⁴⁰ Op 3 juli 1525 werden de pestordonnanties afgekondigd en nogmaals eind oktober 1525.⁴¹ Op 31 oktober 1525 vroeg de stadsvroedvrouw om loonsverhoging vanwege het heersen van de pest.⁴² In 1525 was er buiten Leiden in ieder geval ook pest in Haarlem.⁴³ De pest zette in 1526 door. In april en juni 1526 werden de ordonnanties weer afgekondigd. In een van die zeldzame momenten dat er over het heersen van de pest emotie doorklinkt in een administratieve bron werd geconstateerd dat er binnen korte tijd veel mensen waren gestorven, jong

en oud. De pestordonnanties werden zeer slecht nagevolgd, de mensen brachten liever zichzelf in gevaar dan de regels te volgen. Dit veronachtzamen van de pestordonnanties was – aldus het aflezingboek – in strijd met de naastenliefde.⁴⁴

De +50%-piek van 1524 onder de begunstigers van de Pancras kunnen we niet aan een bepaalde oorzaak toerekenen, de sterftepiek van 1526 was zonder twijfel pest.

1529

In hoofdstuk 2 beschreven we de epidemie van de Engelse zweetziekte die in 1529 heerste.⁴⁵ De reeksen testamentaire beschikkingen ten gunste van het Catharinagasthuis (+50%) en het Heilige Geesthuis laten een duidelijke piek in het rekeningjaar 1529/30 zien.⁴⁶ De sterfte in 1529 mag niet uitsluitend aan de zweetziekte worden toegerekend die rond 1 oktober 1529 heerste. Leiden was al in de zomer van 1529 getroffen door een koortsige ziekte met sterfgevallen onder zwangere vrouwen en kraamvrouwen. Op 18 juli 1529, ruim voor de epidemie van de zweetziekte, werden twee doctores medicinae uit Den Haag voor overleg over die ziekte onder vrouwen naar Leiden geroepen.⁴⁷ Deze sterfgevallen onder zwangere vrouwen en kraamvrouwen maken een onbekend deel van de piek uit. Van grote invloed lijkt overigens geen sprake te zijn. Over beide instellingen samen bezien was het aantal vrouwen onder de erflaters in 1529 niet onevenredig hoog, vergeleken met enkele jaren zonder pieksterfte rond 1529.⁴⁸ De bijkomende berichten over het vele werk dat door medici tijdens de zweetziekte was verzet en de onbetaalde chirurgijnsrekeningen waarin werd verwezen naar de zweetziekte, bevestigen dat de Engelse zweetziekte de hoofdschuldige van de pieksterfte in 1529 was.

1530

Het aantal graven op het gasthuiskerkhof steeg in 1530/31 naar 46, een verdubbeling ten opzichte van de twee jaren daarvoor. In beide testamentenreeksen vinden we deze piek niet terug. Van een epidemie blijkt niets, wel waren de jaren dertig van de zestiende eeuw een duurtijd. De Leidse burgemeester Van Oijen hield in 1530 de vroedschap voor dat vanwege de grote armoede en honger de arme mensen dagelijks verzuchtten: *'Och lieve heere en gaet ons niet verby mit u gave der heete siecte, want wy liever sterven dan langer leven'*.⁴⁹ Dit zegt niet dat er in 1530 pest heerste, wel dat de armen in erbarmelijke omstandigheden leefden.

De piek in de graven op het gasthuiskerkhof toont wellicht de slechte omstandigheden van de armen in Leiden, en klinkt daardoor niet door in de aantallen legaten van de beter gesitueerde Leidenaren. Dat zou kunnen betekenen dat uitsluitend hongersnood in het spel was. Als deze cijfers over het gasthuiskerkhof inderdaad alleen de sterfte onder de armen aangeven, dan zou dat een (schaars) voorbeeld zijn dat een reeks niet een algemene, grote sterfte in de gehele bevolking weerspiegelt.

1538

De reeksen geëffectueerde testamenten van het Catharinagasthuis en het Heilige Geesthuis stegen in 1538 naar pieken van 50 (+20%) respectievelijk 36 legaten. Het aflezingboek zwijgt over het afkondigen van de pestordonnanties, maar de gasthuisrekening over 1538/39 laat geen

twijfel bestaan over de oorzaak van de sterfte. Tijdens de pestepidemie van 1538 werd het nieuwe pesthuis in het voormalige klooster Lopsen druk gebruikt.⁵⁰

1553

In 1553/54 was er een duidelijke piek in de testamenten van het Catharinagasthuis, met meer dan 50% afwijking ten opzichte van de trend. In iets mindere mate vinden we deze piek in 1553/54 en 1554/55 terug in de reeks testamenten van het weeshuis. Van pest blijkt in deze jaren niet. De jaren 1547-1552 en 1554-1557 kenden extreem hoge graanprijzen, wat wijst in de richting van een hongersnood als verklaring voor deze sterftepiek.

1557-1559

In oktober 1556 heerste er in dorpen in de omgeving van Leiden pest. Ziekenverzorgsters gingen vanuit Leiden naar Stolwijk, Waddinxveen en andere plaatsen in de regio om zieken te verplegen, die besmet waren met de *'gave Gods, pestilencie ende hete koortsen'*. Zij raakten besmet en probeerden ziek Leiden binnen te komen. Het stadsbestuur verbood zieke verpleegsters in huis te nemen of in hun eigen huurhuis te accepteren.⁵¹

In augustus 1557 kondigde het stadsbestuur de pestordonnanties af, en scherpte de regels uit 1556 tegen de verpleegsters aan. *Bewaarsters* die buiten Leiden zieken gingen verzorgen, mochten binnen twee maanden niet terugkomen. Uit het afkondigen van de ordonnanties blijkt dat ook binnen Leiden de pest was uitgebroken, wat wordt bevestigd door een piek (+20%) in de testamenten van het Catharinagasthuis in 1558/59. Ook in andere grote Hollandse steden en een aantal dorpen heerste in 1557 pest.⁵²

1567-1568

Op 12 september 1567 werden de pestordonnanties afgelezen en op 4 maart en 29 mei 1568 opnieuw.⁵³ De testamenten van het Catharinagasthuis piekten in 1567/68 met een overschrijding van meer dan 50% van de trend. Dit was een evident pestjaar, met een beschrijving in het aflezingboek van het heersen van de pest in Leiden.⁵⁴

1574

De mortaliteitscrisis van 1574/75, zichtbaar in de testamentenreeksen van Catharinagasthuis en Heilige Geesthuis, verwijst naar de bekendste periode uit de geschiedenis van Leiden: het beleg en ontzet van de stad in de beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog. Op 31 oktober 1573 begon de belegering van Leiden door de Spanjaarden, die de stad door een blokkade tot overgave probeerden te dwingen. Daardoor werd er betrekkelijk weinig gevochten tussen belegeraars en belegerden. Na een krappe vijf maanden, op 21 maart 1574, trokken de belegeraars weg, in reactie op een ontzettingspoging van Willem van Oranje. Die poging eindigde in de nederlaag van de Staatse troepen in de Slag op de Mookerhei. De Spanjaarden hervatten het beleg in de nacht van 25 op 26 mei 1574. Het stadsbestuur had tijdens de adempauze in het beleg geen voedsel ingeslagen en al na twee maanden waren de voorraden op. In juli 1574

brak pest uit. Tot het ontzet op 3 oktober 1574 werd de stad door hongersnood en ziekte geïsterd.

Een ooggetuige die op 17 september 1574 nog in Leiden was geweest, vertelde enkele dagen later in Amsterdam dat in de belegerde stad veel mensen stierven, dikwijls meer dan vijftig op een dag, onder wie zeer flinke mannen, die men het ene uur nog op straat zag lopen en het andere uur dood waren. Zij stierven van honger en ellende ('honger ende swaericheyt').⁵⁵ Deze laatste maanden van het beleg heerste een gemengde crisis waarbij het moeilijk is te bepalen welk deel van de sterfte toegeschreven kan worden aan honger, pest of gevechtshandelingen. Meteen al in de zestiende eeuw stond de hongersnood centraal in de mythevorming rond het doorstane beleg. Wijsenbeek nuanceerde de honger als de belangrijkste oorzaak van de grote sterfte. Zo was er op het moment van het ontzet nog volop paardenvlees in de stad aanwezig. Zij weet de sterfte aan de pest en andere besmettelijke ziekten als dysenterie, ten gevolge van het slechte drinkwater.⁵⁶ In haar onderzoek naar de herdenkingscultuur van het beleg sloot Pollmann aan bij deze conclusie dat de hongersnood niet de grootste boosdoener was. Zij constateerde dat in de herdenking van het beleg de pest een veel minder grote plaats kreeg dan de honger. Dat kwam volgens Pollmann omdat de ellende door de pest in het denken van de tijdgenoten nauwelijks een reden was voor collectief herdenken. Pest werd als 'gesel Gods' gedragen. De gezamenlijk doorstane hongersnood kon meteen wel een centrale rol spelen in de herinneringen aan het beleg, onder meer door de heldhaftige reactie van bestuurders en bevolking op de honger.⁵⁷ De conclusie moet zijn dat pest het grootste aandeel had in de sterfte tijdens het beleg, gevolgd door honger en in de derde plaats de gevechtshandelingen. Dat de sterfte in 1574 enorm was, lijdt geen twijfel.

Het *Dagverhaal*, een eigentijds verslag van het beleg, geeft 9000 doden. Dit aantal is vermoedelijk later ingevoerd in de oorspronkelijke tekst.⁵⁸ Volgens stadssecretaris Jan van Hout bedroeg het totale aantal slachtoffers tijdens het beleg 'bijna 6000'.⁵⁹ Een dodental van 9000, maar ook van 6000 moet te hoog zijn geweest. Een derde contemporaine bron, een verantwoording uit 1586 van door de stad Leiden opgebrachte oorlogslasten uit de jaren daarvoor, stelt dat de bevolking tijdens het beleg afnam met ruim een derde.⁶⁰ Het stadsbestuur deed die mededeling om aan te geven dat Leiden moeite had om de lasten op te brengen. Het bestuur kan de ellende dus hebben aangedikt, maar we mogen hieruit wel concluderen dat een sterfte van een derde de bovengrens was. Van Maanen veronderstelde dat zich aan het begin van het beleg ca. 13.000 mensen in Leiden bevonden en aan het eind niet meer dan 10.000.⁶¹ In 1581 (12.080 mensen) was de bevolking nog steeds niet op het niveau van augustus 1574 terug (12.460, inclusief vluchtelingen).

1584

De legaten aan Catharinagasthuis en Heilige Geesthuis geven voor de jaren 1583-1585 verhoogde waarden, voor het Catharinagasthuis in 1584/85 sterk verhoogd (+50%). Een pestepidemie is niet aantoonbaar. Voor zover bekend was 1584 geen duurtejaar. Vooralsnog is er geen verklaring voor de sterftepiek in dit jaar.

1587

In 1587/88 stegen de reeksen legaten aan Catharinagasthuis en Heilige Geesthuis weer tot grote hoogten, boven de +50%-norm. De top in 1587/88 (23 legaten voor het Catharinagasthuis) is zelfs aanzienlijk hoger dan die van 1599 (15), een jaar waarvan zeker is dat de pest de stad trof. 1587 en 1588 waren duurtejaren. Op 13 januari 1587 maakte het gerecht melding van het heersen van het *rode melisoen* (dysenterie) in de stad, waaraan vele mensen leden.⁶² Deze ziekte is de meest aannemelijke verklaring voor de pieksterfte in 1587.

1592

Zowel de reeks legaten aan het Catharinagasthuis als die aan het Heilige Geesthuis geven voor 1592 een piek te zien, in beide reeksen boven de +50%-norm. Van een epidemie blijkt in 1592 niet en 1592 is geen gedocumenteerd duurtejaar. De piek in de legaten komt niet terug in het overzicht van overlijdens en graven (zie tabel B5). Vooralsnog is er geen verklaring voor de sterftepiek in dit jaar.

1599 en 1602-1604

In deze jaren was de bevolking inmiddels verdubbeld ten opzichte van 1581. De ontwikkeling van de sterfte in het Catharinagasthuis en de aantallen door het gasthuis vergoede graven in twee Leidse kerken tonen een piek in 1599, die op grond van talrijke verwijzingen naar de pest aan die ziekte is toe te schrijven. De epidemie van 1599 is niet los te zien van de pestjaren in het begin van de zeventiende eeuw. Het was een complex van verhoogde sterfte dat de jaren 1598 tot en met 1604 omvatte. Al in 1598 begon de sterfte, zoals die blijkt door de aankoop van graven, op te lopen, met een top in 1599 (+20%). Maar daarmee was het niet afgelopen. In 1600 werden 64 graven betaald, beduidend meer dan het gemiddelde van de jaren 1591-1597 (19 graven). In 1601 kroop de waarde naar die van 1599 toe, om in de jaren 1602-1604 sterk te stijgen naar 200 tot 250 (+50%). Daarna viel het aantal betaalde graven sterk terug, naar een gemiddelde van 29 over de jaren 1605-1610.

TABEL B5 Overlijdens (1591-1599) en graven (1591-1610)

Jaar	Overlijdens	Graven	Jaar	Graven
1591	23	17	1601	100
1592	28	15	1602	255
1593	37	30	1603	197
1594	33	21	1604	229
1595	22	10	1605	34
1596	26	19	1606	21
1597	35	18	1607	33
1598	28	43	1608	32
1599	83	118	1609	22
1600	–	64	1610	29

Een overzicht per maand geeft meer inzicht in het karakter van de pieksterfte. De oplopende sterfte in 1598 vond niet uitsluitend in het najaar plaats, maar was geconcentreerd in januari, juli en oktober.

TABEL B6 Graven per maand 1597-1605

Jaar	Totaal	Jan	Feb	Mrt	Apr	Mei	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec
1597	18	0	5	4	3	6							
1598	43	11		4			5	10			9	4	
1599	118		5		11	6	6	17	5	19	21	14	14
1600	64	20		12	4	5		12		11			
1601	100	3	8	4	4			8	19	18	17	11	8
1602	255	15	4	21	9	21	5	20	26	43	37	27	27
1603	197	7		20			19		18	52	25	31	25
1604	229	20		4	17	24			27	51	31	34	21
1605	34			4			14			7	4	5	

In het pestjaar 1599 lag het zwaartepunt in juli-december, met een overloop in januari 1600. De verhoogde sterfte in 1600 vond over het hele jaar plaats. In 1601 was weer een duidelijke verhoogde sterfte in augustus-november. De jaren 1602-1604 geven het bekende patroon van grote sterfte in het najaar, vooral in september.

Bijlage 2 Medische beroepsbeoefenaren in Leiden, 1400-1600

De noten bij deze bijlagen verwijzen naar het optreden of de aanwezigheid van medische beroepsbeoefenaren in Leiden. Dit kan een optreden in een medische context zijn, of een andere vermelding zoals de inschrijving als poorter van Leiden. Het noemen van een beroep bij de naam nemen we als voldoende bewijs aan voor het uitoefenen van dat beroep, zoals in het geval van 'Roel die berbier' die in 1454 spullen kocht uit een boedel.⁶³ Vooral bij incidentele vermeldingen buiten een medische context is steeds de afweging gemaakt of die persoon geacht kan worden op het moment van vermelding actief te zijn geweest op de Leidse medische markt. Soms kon worden aangetoond dat een in Leiden gedocumenteerde medische beroepsbeoefenaar niet in Leiden actief is geweest.⁶⁴ In andere gevallen bleef onzekerheid bestaan. Voor de vijftiende eeuw moeten we daarbij genoeg nemen met een grotere mate van onzekerheid dan voor de zestiende eeuw door de – in vergelijking – grotere bronnenschaarste. In enkele gevallen is een persoon bij grote twijfel niet opgenomen.⁶⁵

Bij elke persoon staat de *eerste* (of enige) en de *laatste* maal dat hij/zij in de bronnen voorkomt. In aanvulling op de 'laatste vermelding' van een activiteit in Leiden is bij een aantal personen een vermelding van nabestaanden in de noten opgenomen, als indicatie van het uiterste jaar van overlijden. Als periode is 1400-1600 aangehouden, ook als de betrokken persoon na ca. 1600 in Leiden is gedocumenteerd. In enkele gevallen vermeldt de bijlage een eerste vermelding voor 1400 of een jaar van overlijden dat na 1600 valt.

In bijlage 2.1 (doctores medicinae) betekent '(mr.)' achter iemands naam dat hij uitsluitend als 'meester', en niet als 'doctor' of 'doctor medicinae' in de bronnen voorkomt. In bijlage 2.3 (vroedvrouwen) betekent '(?)' achter een naam dat de vrouw 'moer' of 'moeder' werd genoemd, zonder dat aantoonbaar is dat zij een vroedvrouw was. Aangezien 'moer' of 'moeder' zowel naar een vroedvrouw als naar een gasthuismoeder kan verwijzen, is het in dat geval mogelijk, maar niet zeker dat zij een vroedvrouw was.⁶⁶ Als (waarschijnlijk) een gasthuismoeder werd bedoeld, is zij niet opgenomen in deze bijlage.⁶⁷

Het aantal vermeldingen per persoon verschilt. Vooral voor de vijftiende eeuw geldt dat veel personen slechts één of enkele keren zijn gedocumenteerd. In de loop van de zestiende eeuw neemt het aantal vermeldingen per hoofd toe, en zijn een aantal 'namen' over een reeks van jaren met korte intervallen te volgen. Daarbij is het in een aantal gevallen moeilijk om uit te maken of één persoon met een bepaalde naam langere tijd in Leiden actief was of dat het gaat om verschillende personen met dezelfde naam. Evenzeer problematisch is het toerekenen van vermeldingen van uitsluitend een voornaam, bijvoorbeeld 'Jan de barbier', aan een persoon als het vaststaat dat op dat moment meer dan één Jan als barbier/chirurgijn actief was in de stad. Het was nodig hierover arbitraire beslissingen te nemen. Voor de indicatie van de omvang van de verschillende beroepsgroepen heeft dit waarschijnlijk geen grote gevolgen. We mogen aannemen dat het ten onrechte onderscheiden van verschillende personen kan worden weggestreept tegen het ten onrechte toerekenen van een bepaalde naam aan dezelfde persoon.

De opgaven van jaren in de bijlagen 2.2 (chirurgijns/barbiers) en 2.3 (vroedvrouwen) kunnen afwijken van die uit de tabellen in de hoofdstukken 5 en 6, omdat daar de begin- en einddata dat stadschirurgijns, pestmeesters, stadsvroedvrouwen en pestvroedvrouwen *in functie* waren, zijn opgenomen. In de bijlagen 2.2 en 2.3 staan de eerste en laatste vermelding van hun gedocumenteerde *aanwezigheid* in Leiden. Tenzij anders staat aangegeven verwijzen de noten van de bijlagen naar archieffondsen van het Regionaal Archief Leiden (RAL).

Bijlage 2.5 geeft de aantallen medische beroepsbeoefenaren, ontleend aan bronnen die een meer of minder representatief beeld bieden van de Leidse bevolking op een bepaald moment. Het zijn vooral lijsten met belastingplichtige personen en volkstellingen. Zij geven een indicatie van het totale aantal mensen dat tegelijk in de stad actief was in de vermelde beroepen. Alleen die (belasting)lijsten zijn gebruikt die een substantieel deel van de bevolking bestrijken; meestal zijn dit gezinshoofden.

Bijlage 2.1 Doctores medicinae

TABEL B7 Doctores medicinae en verwante geneesheren

Nr.	Naam	Eerste vermelding	Laatste vermelding
1	Adriaen Reyersz Pot ⁶⁸	1516	In 1543/44 overleden
2	Adriaen van Vossenholen (mr.) ⁶⁹	1553	1557
3	Andries Salomon ⁷⁰	1553	1561
4	Bouwen Jansz ⁷¹	1484	1486/87
5	Clais van der Geest ⁷²	1484	In 1506/07 overleden
6	Clement Jansz ⁷³	1516	1527

Nr.	Naam	Eerste vermelding	Laatste vermelding
7	Cornelis Dircxz ⁷⁴	1532	
8	Cornelis Pietersz van der Heyden ⁷⁵	1532, 1546	1547
9	Cornelis Wel ⁷⁶	1521	
10	David Maria ⁷⁷	1478	In 1515 overleden
11	Dirck Jansz (mr.) ⁷⁸	1590	
12	Gerijt Bertels (mr.) ⁷⁹	1537	
13	Gerijt de Bont (hoogleraar) ⁸⁰	1573	In 1599 overleden
14	Gerijt Lanschot ⁸¹	1531	1575
15	Ghijsbrecht van Dam ⁸²	1600	1601
16	Huybrecht Jacobsz de Jonge ⁸³	1531	1568
17	Jacop Evers ⁸⁴	1462/63	1465
18	Jacop Roelofsz van der Werchorst ⁸⁵	1590 (vanaf 1581 als chirurgijn)	1600
19	Jan Arentsz (Broeders) Exalto ⁸⁶	1585 (vanaf 1579 als chirurgijn)	1594
20	Jan Eijloff ⁸⁷	1569	1590
21	Jan Florijsz ⁸⁸	1470	1481
22	Jan Gheen (mr.) ⁸⁹	1442	1466/67
23	Jan van Haarlem (mr.) ⁹⁰	1399	1410
24	Jan Willemsz ⁹¹	1477	
25	Jan van Woerden (mr.) ⁹²	1417/18	1426/27
26	Jan van Zeist ⁹³	1490/91	In 1534 overleden
27	Jason van der Hove ⁹⁴	1594	
28	Johannes Heurnius (hoogleraar) ⁹⁵	1581	In 1601 overleden
29	Lambrecht Claisz ⁹⁶	1482	
30	Philips Bertelmeesz van Wassenaar ⁹⁷	1469, 1476	In 1498/99 overleden
31	Philips Codde ⁹⁸	1446	In 1471 overleden
32	Pieter de Graef ⁹⁹	1581	
33	Pieter Jan Coppenz ¹⁰⁰	1489	
34	Pieter Pauw (hoogleraar) ¹⁰¹	1589	In 1617 overleden
35	Pouwels Lantman (mr.) ¹⁰²	1556	1558
36	Rembert Dodoens (hoogleraar) ¹⁰³	1582	In 1585 overleden
37	Seyn ¹⁰⁴	In 1508/09 overleden	
38	Willem van Asperen (mr.) ¹⁰⁵	1581	1590
39	Willem Hendriksz (Henricus) ¹⁰⁶	1586	

Bijlage 2.2 Chirurgijs en barbiers, meestersen en laatsters

TABEL B8 Chirurgijs en barbiers

Nr.	Naam	Eerste vermelding	Laatste vermelding
1	Abraham Gerritsz ¹⁰⁷	1573	
2	Adriaen Adamsz ¹⁰⁸	1551	1574
3	Adriaen Pietersz van der Heyden ¹⁰⁹	1557	In 1568 overleden
4	Aelbrecht Franssen ¹¹⁰	1600	
5	Aelbrecht Jacopsz ¹¹¹	1459	1489
6	Aelbrecht Pietersz van der Hagen ¹¹²	1593	In 1599 overleden
7	Aernt (I) ¹¹³	1438/39	1454
8	Aernt (II) ¹¹⁴	1497/98	1505/06
9	Aernt Aerntsz ¹¹⁵	1367	
10	Aernt Claesz ¹¹⁶	In 1434 overleden	
11	Aernt Pietersz Catteau ¹¹⁷	1593	1601
12	Andreas Herls ¹¹⁸	1579	
13	Anthonis de Blijde ¹¹⁹	1600	In 1601 overleden
14	Anthonis Jansz ¹²⁰	1530	
15	Arnold ¹²¹	1411	1423
16	Baernt Luytenz ¹²²	1519	1569/70
17	Bartholomeus Fredric ¹²³	1597	
18	Bartout (Bartelt scermer) ¹²⁴	1514	
19	Beijer van Mijnen ¹²⁵	1574	
20	Berwout Claesz ¹²⁶	1462	
21	Bouwen Jacopsz ¹²⁷	1579	1600
22	Christiaan van Berckel ¹²⁸	ca. 1598	
23	Christoffel ¹²⁹	1514	
24	Claes Boeyenz ¹³⁰	1497/98	1509
25	Claes Dircxz ¹³¹	1446	In 1477/78 overleden
26	Claes Gerijtsz (I) ¹³²	1476	1526
27	Claes Gerijtsz (II) ¹³³	1553/54	1563
28	Claes Goossens ¹³⁴	1501/02	1515
29	Claes Jansz van Wesip ¹³⁵	1527	1546
30	Claes Pietersz ¹³⁶	1501/02	1511/12
31	Claes Spruyt ¹³⁷	1464	1467
32	Coen ¹³⁸	1544	
33	Cornelis Claesz ¹³⁹	1568/69	1572/73
34	Cornelis Dircxz (I) ¹⁴⁰	1534	1540
35	Cornelis Dircxz (II) ¹⁴¹	1549	1557
36	Cornelis Evertsz ¹⁴²	1542	1557

Nr.	Naam	Eerste vermelding	Laatste vermelding
37	Cornelis Ghijsbrechtsz ¹⁴³	1548	1569
38	Cornelis Jansz (I) ¹⁴⁴	1497/98	In 1523/24 overleden
39	Cornelis Jansz (II) ¹⁴⁵	1551	1558
40	Cors Dircxz Vougen ¹⁴⁶	1583	1601
41	Daem Gerijtsz ¹⁴⁷	1462	1484/86
42	Damiaen Damiaensz Weynson ¹⁴⁸	1583	1600
43	Dirc alias 'tvroungen' ¹⁴⁹	In 1508/09 overleden	
44	Dirck Adriaensz ¹⁵⁰	1520	In 1574/75 overleden
45	Dirck Boudewijnsz ¹⁵¹	1455	1470
46	Dirck Gerijtsz ¹⁵²	1438/39	1462
47	Dirck Ghijsbrecht Symonsz ¹⁵³	1417	
48	Dirck Jansz ¹⁵⁴	1464	1501/02
49	Dirck Pietersz ¹⁵⁵	1501/02	In 1543/44 overleden
50	Evert Quirijnsz ¹⁵⁶	1575	
51	Ewout Wel ¹⁵⁷	1478	In 1526 overleden
52	Ewout Willemsz ¹⁵⁸	1474	
53	Gerijt ¹⁵⁹	1574	
54	Gerijt Dircxz ¹⁶⁰	1463	In 1470 overleden
55	Gerijt Heynricxz ¹⁶¹	1508/09	1556
56	Gerijt Jansz ¹⁶²	1462	1480
57	Gerijt Kerkman ¹⁶³	1461	1498
58	Gerijt Pietersz ¹⁶⁴	1515	
59	Gerijt Willemsz ¹⁶⁵	1513	
60	Ghijsbert Willemsz ¹⁶⁶	1574	1600
61	Gijsbrecht Jansz ¹⁶⁷	1466	1483/84
62	Govert Jansz van Bretten ¹⁶⁸	1527	1531
63	Hans ¹⁶⁹	1514	
64	Guiliaem Jacobsz ¹⁷⁰	1585	
65	Harman Baerntsz van Aecken ¹⁷¹	1582	1593
66	Harman Florijsz ¹⁷²	1518	1558
67	Harman Jansz ¹⁷³	1472	1507
68	Harman van Otten ¹⁷⁴	1593	1600
69	Heijnrick Gerijtsz ¹⁷⁵	1531	1533
70	Heijnrick Harmansz ¹⁷⁶	1468/69	In 1528/29 overleden
71	Heijnrick Heijnricxz ¹⁷⁷	1539	1554
72	Heijnrick Paeu ¹⁷⁸	1512	
73	Heijnrick (Brouwer) van Spiers ¹⁷⁹	1527, (1554/55?)	1532
74	Heijnrick Willemsz ¹⁸⁰	1435	
75	Huge Aerntsz ¹⁸¹	1476	1501/02

Nr.	Naam	Eerste vermelding	Laatste vermelding
76	Huge Jansz ¹⁸²	1501/02	
77	Huybrecht Giellisz ¹⁸³	1573	1574
78	Huych Dircxz ¹⁸⁴	1561	Eind 1569 of begin 1570 overleden
79	Jacop (I) ¹⁸⁵	1399/00	
80	Jacop (II) ¹⁸⁶	1470/71	1497/98
81	Jacop Adriaensz ¹⁸⁷	1510	1518
82	Jacop (Aerntsz) van Noordwijk ¹⁸⁸	1540	1542
83	Jacop Dircxz Heij ¹⁸⁹	1597	1600
84	Jacop Gerijtsz ¹⁹⁰	1480	1528
85	Jan (I) ¹⁹¹	1497/98	In 1508/09 overleden
86	Jan (II) ¹⁹²	In 1508/09 overleden	
87	Jan Adriaensz van der Cel ¹⁹³	1579	In 1589 overleden
88	Jan van Brederode ¹⁹⁴	1481	In 1495/96 overleden
89	Jan Coel ¹⁹⁵	1531	
90	Jan Dirksz ¹⁹⁶	1468	1470
91	Jan Florijsz ¹⁹⁷	1464	1480
92	Jan Gerijtsz ¹⁹⁸	1451	In 1482/83 overleden
93	Jan Harmansz ¹⁹⁹	1518	1521
94	Jan die Hase ²⁰⁰	1485	1490/91
95	Jan Hugenz ²⁰¹	1519	1529
96	Jan Jacopsz ²⁰²	1460	
97	Jan Jansz ²⁰³	1519	1557
98	Jan Joachimus ²⁰⁴	1562	1563
99	Jan die Juede ²⁰⁵	1447	1466
100	Jan Lambrechtsz ²⁰⁶	1507	1511/12
101	Jan Meesz van Assendelft ²⁰⁷	1569	In 1602 overleden
102	Jan Meijnaertsz ²⁰⁸	1527	In 1568 overleden
103	Jan Meijnaertsz van der Hem ²⁰⁹	1595	
104	Jan Pietersz ²¹⁰	1518	In 1536/37 overleden
105	Jan Post ²¹¹	1463	1501
106	Jan Rutgersz ²¹²	1438/39	In 1487/88 overleden
107	Jan van Ruijlen ²¹³	1590	1592
108	Jan Symonsz Hieck ²¹⁴	1570	1601
109	Jan Pauwelsz van Hattum ²¹⁵	1591	1600
110	Jan van Wesip ²¹⁶	1476	In 1531/32 overleden
111	Jan Willemsz ²¹⁷	1392	
112	Jan Zweers ²¹⁸	1600	1602
113	Joost Jacopsz ²¹⁹	1531	1546/47

Nr.	Naam	Eerste vermelding	Laatste vermelding
114	Joost Jansz ²²⁰	1467	1475
115	Joost Vrancken ²²¹	1517	1544
116	Joost van Zwalmen ²²²	1596	1600
117	Joris Oistermans ²²³	1573	
118	Kerstant Dircxz ²²⁴	1468/69	1499
119	Lambrecht Danelsz ²²⁵	1545	
120	Lambrecht Jansz ²²⁶	1472	1487
121	Liewijn ²²⁷	1515	
122	Louwerijs Dircxz ²²⁸	1561	
123	Louwerijs Ghijsbrechtsz ²²⁹	1510	1512
124	Maarten Jansz ²³⁰	1481	1515
125	Mathijs ²³¹	1498/99	
126	Mathijs Vrankensz ²³²	1533	1553
127	Meynert Jansz ²³³	1561	1574
128	Michiel ²³⁴	1382	1398
129	Michiel Florisz ²³⁵	1597	1602
130	Ot Jansz ²³⁶	1481	
131	Otte Goversz ²³⁷	1529	1538
132	Peter Capito ²³⁸	1594	
133	Pieter ²³⁹	1575	
134	Pieter Adriaensz Cant ²⁴⁰	1577	1597
135	Pieter Bruijneel ²⁴¹	1581	1594
136	Pieter Dircxz (I) ²⁴²	1529	
137	Pieter Dircxz (II) ²⁴³	1539	1567/68
138	Pieter Gerijtsz ²⁴⁴	1470	In 1503/04 overleden
139	Pieter Heinricxz ²⁴⁵	1468/69	In 1493/94 overleden
140	Pieter Jansz ²⁴⁶	1540	In 1575 of 1576 overleden
141	Pieter Lambroeck ²⁴⁷	1592	1595
142	Pieter Pietersz ²⁴⁸	1539	1540
143	Pieter Rutgersz ²⁴⁹	1428/29	1481
144	Pieter vyte Wijck ²⁵⁰	1507	1530
145	Reijnier ²⁵¹	Tussen 1394-1429	1446
146	Reyer Jansz ²⁵²	1561	1571
147	Reyer Willemsz ²⁵³	1512/13	1521
148	Ritzaert Jacopsz ²⁵⁴	1526	In 1538 overleden
149	Robert Jordijn ²⁵⁵	1577	
150	Roel ²⁵⁶	1454	
151	Roelof ²⁵⁷	1512	

Nr.	Naam	Eerste vermelding	Laatste vermelding
152	Rutger ²⁵⁸	1407/08	1428/29
153	Rutger Rutgersz ²⁵⁹	1426/27	1464/65
154	Sebastiaen ²⁶⁰	1531	
155	Symon Jansz van der Mye ²⁶¹	1545/46	In 1587 overleden
156	Symon Pietersz ²⁶²	1542	1576/77
157	Valentijn Ruusworm ²⁶³	1578	1585
158	Walich ²⁶⁴	1464	1481
159	Wermhout Dircxz ²⁶⁵	1493/94	1497
160	Wijnert ²⁶⁶	1530	
161	Willem Claisz ²⁶⁷	1481	
162	Willem Gerijtsz (I) ²⁶⁸	1391/92	1399/00
163	Willem Gerijtsz (II) ²⁶⁹	1497/98	1513
164	Willem Ghijsbrechtsz ²⁷⁰	1599	1600
165	Willem Rutgersz ²⁷¹	1433/34	In 1475/76 overleden
166	Willem Woutersz ²⁷²	1553	
167	Wit Wesselsz ²⁷³	1545	
168	Wouter Cornelisz ²⁷⁴	1542	1561
169	Wouter Heijnricxz (de oude) ²⁷⁵	1497/98	In 1537/38 overleden
170	Wouter Heijnricxz (de jonge) ²⁷⁶	1501/02	1531
171	Ijsbrant Heinricxz ²⁷⁷	1474	1515
172	Ijsbrant Jansz ²⁷⁸	1408	

TABEL B9 Meestersen en laatsters

Nr.	Naam	Eerste vermelding	Laatste vermelding
173	Agniese van Bloemendale ²⁷⁹	1551	
174	Beatrijs (<i>laatster</i>) ²⁸⁰	1385	
175	Cecilia ²⁸¹	1532	
176	Cornelie ²⁸²	1531	
177	Griet ²⁸³	1509	
178	Grietgen (<i>laatster</i>) ²⁸⁴	1476/77	
179	Hilletgen (<i>laatster</i>) ²⁸⁵	1415	1417
180	Katerijna ²⁸⁶	1536	1540
181	Marie van der Horst ²⁸⁷	1544	
182	Marie Jansdr ²⁸⁸	1510	1544
183	Neeltgen (<i>laatster</i>) ²⁸⁹	1517	
184	Sophie ²⁹⁰	1519	
185	Zweertgen Jansdr ²⁹¹	1536	

Bijlage 2.3 Vroedvrouwen

TABEL B10 Vroedvrouwen

Nr.	Naam	Eerste vermelding	Laatste vermelding
1	Adriana Adriaensdr ²⁹²	1551	
2	Adriaentgen Pietersdr ²⁹³	1599	
3	Alijt ²⁹⁴	1497/98	1520
4	Alijt (<i>Schoon Alijt</i>) ²⁹⁵	ca. 1405	In 1418 overleden
5	Alijt Boeyens ²⁹⁶	1468	
<i>C, zie onder K</i>			
6	Dieuwer Jansdr ²⁹⁷	1527	Eind 1527 of begin 1528 overleden
7	Dirckgen Louwerijsdr ²⁹⁸	1545	1573/74
8	Dirckgen Vassendr ²⁹⁹	1544	
9	Dirckgen Woutersdr ³⁰⁰	1599	1600
10	Fye Jansdr ³⁰¹	1481	1504 - 1518
11	Geerte (?) ³⁰²	1497/98	1499/00
12	Geerte Thijmansdr ³⁰³	1547/48	1561
13	Gherijtgen ³⁰⁴	In 1505/06 overleden	
14	Griete (I) ³⁰⁵	1469	1470
15	Griete (II) (?) ³⁰⁶	1497/98	1512
16	Griete (III) ³⁰⁷	1556	1561
17	Haes (?) ³⁰⁸	1497/98	In 1498/99 overleden
18	Hillegonda Cornelisdr ³⁰⁹	1581	1601
19	Iete (?) ³¹⁰	1482	
20	Janne ³¹¹	1574	In 1604 overleden
21	Janneken ³¹²	1541	
22	Joosgen Cornelisdr ³¹³	1577	1597/98
23	Kathelijne Dolcx ³¹⁴	1524	In 1539 overleden
24	Katrijn ³¹⁵	1497/98	1520
25	Catharina Pietersdr van der Heide ³¹⁶	1591	1599
26	Catrijn Cornelisdr ³¹⁷	1576/77	1601
27	Coene ³¹⁸	1544	
28	Laurensge ³¹⁹	Kort voor of in 1595 uit Leiden vertrokken	
29	Lijsbeth (I) ³²⁰	1497/98	
30	Lijsbeth (II) ³²¹	1595	
31	Lijsbeth Aernsdr ³²²	1587	1601
32	Lijsbeth Gerijtsdr ³²³	1556	1564/65

Nr.	Naam	Eerste vermelding	Laatste vermelding
33	Margriete Wechels ³²⁴	1463	1473
34	Marie Cornelisdr ³²⁵	1567	1581
35	Marie/Marijtgen Scamer de Mees- enweduwe ³²⁶	1530	1537
36	Marijtgen Adriaensdr ³²⁷	1539	In 1559 overleden
37	Marijtgen Cornelisdr ³²⁸	1599	1601
38	Maximiliana Engebrechtsdr ³²⁹	1557	In 1565 overleden
39	Rusgen Tonisdr ³³⁰	1593	1600
40	Schalck (?) ³³¹	1497/98	
41	Truye ³³²	1497/98	1498/99
42	Yde Jacobsdr van der Bel ³³³	1565	In 1599 overleden
43	Zoete (?) ³³⁴	1483	
44	Zwaen (?) ³³⁵	1497/98	

Bijlage 2.4 Apothekers en kruideniers

TABEL B11 Apothekers

Nr.	Naam	Eerste vermelding	Laatste vermelding
1	Aelbrecht Maes ³³⁶	1463	1487
2	Christiaan Porret ³³⁷	1582	1600
3	Claes Cornelisz ³³⁸	1536	In 1586 overleden
4	Colaert Jacobsz ³³⁹	1382	1426/27
5	Cornelis Claesz ³⁴⁰	1493/94	In 1542/43 overleden
6	Dirc Aerntsz ³⁴¹	1453/54	1462
7	Dirc Baerntsz ³⁴²	1560	1584
8	Dirck Cornelisz ³⁴³	1557	In 1562 overleden
9	Frans Wiggersz ³⁴⁴	1530	1557
10	Gerijt Hugenz ³⁴⁵	1447	1468
11	Heijnrick Cornelisz ³⁴⁶	1543	1554
12	Jacop ³⁴⁷	1468	
13	Jacop Bartram ³⁴⁸	1530	1553
14	Jacop Jacobsz ³⁴⁹	1528	
15	Jacop Pietersz Onderwater ³⁵⁰	1588	In 1603 overleden
16	Jan Artus Honius ³⁵¹	1571	In 1602 overleden
17	Jan Dircxz ³⁵²	In 1466 reeds overleden	
18	Jan Pietersz van der Heyden ³⁵³	1558	1574

19	Joost Heijnricxz ³⁵⁴	1470	In 1501/02 overleden
20	Lambrecht Jheronimusz ³⁵⁵	1591	
21	Louwerijs Louwerijsz ³⁵⁶	1508	1516
22	Mees Cornelisz ³⁵⁷	1556	1584
23	Pieter Adriaensz van der Heyden ³⁵⁸	1506/07	1544
24	Pieter Claesz ³⁵⁹	1544	
25	Pieter Jansz ³⁶⁰	1554	1588
26	Wigger Joostenz ³⁶¹	1503	In 1541/42 overleden
27	Willem Dircxz de Jonge ³⁶²	1596/97	1600
28	Willem Dircxz Visscher ³⁶³	1581	In 1598 overleden
29	Willem Gerijtsz ³⁶⁴	1475	In 1507/08 overleden
30	Willem van Gulic ³⁶⁵	1447	
31	Ijsbrant Heinricxz ³⁶⁶	1450	In 1479 overleden

TABEL B12 Kruideniers

Nr.	Naam	Eerste vermelding	Laatste vermelding
32	Adriaen Cornelisz de Milde ³⁶⁷	1573	1576
33	Aelbert Cornelisz ³⁶⁸	1582	
34	Andries Claesz ³⁶⁹	1575	1583
35	Anthoni van den Bosch ³⁷⁰	1599	1600
36	Cornelis Cornelisz Goes ³⁷¹	1580	1600
37	Cornelis Dircxz ³⁷²	1555	1593
38	Cornelis Jansz ³⁷³	1501/02	1538
39	Donaes Ruwaert ³⁷⁴	1600	
40	Gerijt Andriesz Tromper ³⁷⁵	1600	
41	Ghijsbrecht Dircxz ³⁷⁶	1543	In 1597 overleden
42	Jan Egberts ³⁷⁷	1518	
43	Jan Gerijtsz ³⁷⁸	1541	1544
44	Joris Christiaensz ³⁷⁹	1600	
45	Lambrecht Jansz ³⁸⁰	1542	1552
46	Matheus de Hoest ³⁸¹	1598	1600
47	Pouwels Jansz ³⁸²	1527	
48	Robert Comans ³⁸³	1595	1600
49	Sebastiaan Cornelisz ³⁸⁴	1536	
50	Willem Jacopsz van der Heyden ³⁸⁵	1581	1601

Bijlage 2.5 Medische beroepsbeoefenaren in stedelijke overzichten

TABEL B13 Aantallen medische beroepsbeoefenaren

Jaar	Aantallen inwoners van Leiden	Doctor medicinae	Chirurgijn en barbier	Vroedvrouw	Apotheker	Kruidenier	Totaal
1481		2	16	1	1	0	20
1498		4	19	4	2	0	29
1515	± 13.640	1	15	1	1	1	19
1544		3	15	2	5	1	26
1557		5	16	2	2	1	26
1561		2	15	3	4	1	25
1574	± 12.460	1	10	2	5	3	21
1581	± 12.080	3	11	4	5	2	25
1583		1	12	2	5	2	22
1600	± 24.000	5	7	0	4	7	23

1481: een lijst met boeteplichtige inwoners van Leiden (NA, Rekrek, inv. 178, inv. 179).
20 personen: bijlage 2.1, nrs. 21, 30, bijlage 2.2, nrs. 41, 48, 51, 61, 70, 80, 88, 92, 105, 106, 124, 130, 143, 158, 161, 171, bijlage 2.3, nr. 10, bijlage 2.4, nr. 19.

1498: een lijst met 3011 gezinshoofden, opgesteld voor de heffing van een belasting van 1% op het vermogen (RAL, SA I, inv. 578).
29 personen: bijlage 2.1, nrs. 5, 10, 26, 30, bijlage 2.2, nrs. 8, 24, 26, 38, 48, 51, 57, 67, 70, 75, 80, 84, 85, 110, 124, 138, 163, 169, 171, bijlage 2.3, nrs. 3, 24, 29, 41, bijlage 2.4, nrs. 5, 19.

1515: een inventarisatie van de verplichte aanwezigheid van brandemmers in woonhuizen (RAL, SA I, inv. 1173').
19 personen: bijlage 2.1, nr. 26, bijlage 2.2, nrs. 26, 28, 38, 49, 51, 55, 58, 70, 81, 84, 110, 124, 147, 169, 171, bijlage 2.3, nr. 24, bijlage 2.4, nrs. 5, 38.

1544: een belasting van 10% van de huurwaarde van huizenbezit/gehuurde panden, in Carolusguldens van 40 groten (NA, Archief Staten van Holland voor 1572, inv. 275).
26 personen: bijlage 2.1, nrs. 1, 14, 16, bijlage 2.2, nrs. 16, 29, 32, 44, 49, 55, 71, 102, 113, 115, 126, 137, 140, 156, 168, bijlage 2.3, nrs. 8, 27, bijlage 2.4, nrs. 3, 9, 13, 23, 24, 45.

1557: een belasting van 10% van de huurwaarde van huizenbezit/gehuurde panden, in ponden van 40 groten (RAL, SA I, inv. 992).
26 personen: bijlage 2.1, nrs. 2, 3, 14, 16, 35, bijlage 2.2, nrs. 2, 3, 16, 27, 35, 36, 37, 39, 44, 66, 102, 137, 140, 155, 156, 168, bijlage 2.3, nrs. 36, 38, bijlage 2.4, nrs. 3, 9, 41.

1561: een belasting van 10% van de huurwaarde van woningen, in guldens van 40 groten. 2785 personen werden aangeslagen (NA, Archief Staten van Holland 1572-1795, inv. 3.01.03.1330). 25 personen: bijlage 2.1, nrs. 14, 16, bijlage 2.2, nrs. 2, 3, 16, 27, 37, 44, 78, 102, 122, 137, 140, 146, 155, 156, 168, bijlage 2.3, nrs. 16, 32, 38, bijlage 2.4, nrs. 3, 7, 22, 25, 41.

1574: een volkstelling, uitgevoerd in augustus 1574 (RAL, SA I, inv. 24. Uitgave: Boer, D.E.H. de, Maanen, R.C.J. van, *De volkstelling van 1574. Leiden ten tijde van het beleg* (Leiden, 1986)). 21 personen: bijlage 2.1, nr. 14, bijlage 2.2, nrs. 2, 44, 53, 60, 77, 108, 127, 140, 155, 156, bijlage 2.3, nrs. 20, 42, bijlage 2.4, nrs. 3, 16, 18, 22, 25, 32, 37, 41.

1581: een volkstelling, uitgevoerd in september 1581 (RAL, SA II, inv. 1289). 25 personen: bijlage 2.1, nrs. 13, 32, 38 en nrs. 18 en 19 (beiden toen nog chirurgijn), bijlage 2.2, nrs. 21, 60, 87, 101, 108, 134, 135, 155, 157, bijlage 2.3, nrs. 18, 22, 34, 42, bijlage 2.4, nrs. 3, 7, 16, 25, 28, 34, 37.

1583: een belastingkohier uit 1583, met 1650 aangeslagen personen (RAL, SA II, inv. 472, f. 144r-151v). 22 personen: bijlage 2.1, nr. 38 en nrs. 18 en 19 (beiden toen nog chirurgijn), bijlage 2.2, nrs. 21, 42, 60, 65, 87, 101, 108, 134, 155, 157, bijlage 2.3, nrs. 22, 42, bijlage 2.4, nrs. 2, 3, 7, 16, 25, 34, 37.

1600: een personele belasting in guldens van 40 groten (RAL, SA II, inv. 3989). Dit was een belastingheffing uit 1599, in 1600 aangevuld met 2 à 3.000 vermogens. 23 personen: bijlage 2.1, nrs. 13, 15, 18, 28, 34, bijlage 2.2, nrs. 40, 60, 68, 83, 101, 108, 109, bijlage 2.4, nrs. 2, 15, 16, 27, 35, 36, 39, 40, 44, 46, 48.